

Nové Město nad Metují poloviny 16. století – české panství pod štyrskou vrchností

Řízení, komunikace, hospodářský model

ONDŘEJ TIKOVSKÝ – PAVEL ŽÁK

Tikovský, Ondřej – Žák, Pavel: Nové Město nad Metují in the mid-16th Century – a Bohemian Estate under Styrian Lordship (Governance, Communication, Economic Model)

This case study analyses a thematically coherent set of archival records of the economic activities undertaken within the Bohemian estate of Nové Město nad Metují in the mid-16th century under the Styrian noble house of Stubenberg. The research focuses on the principles of governance under the challenging conditions of the considerable territorial distance between Styria and Bohemia, on the Lord's role and the responsibilities of the local clerical staff in the governance of his estate, as well as on its economic model and performance. The summarized facts illustrate the significance of the Styrian noble family's investment in purchasing the estate in Bohemia which also gradually formed a proprietary and economic platform for the Stubenbergs' further penetration into the structures of the Bohemian nobility.

Key Words Nobiliary Economic Activities; Clerical Staff; Early-Modern Period; Styrian Nobility; Kingdom of Bohemia

Contact *Univerzita Hradec Králové; ondrej.tikovsky@uhk.cz, zakiuss@seznam.cz*

V roce 1558 se Arnošt z Krčína, poddaný z panství Nové Město nad Metují, vydal na jemu známou cestu do padesát dva mil vzdáleného štyrského Kapfenbergu, aby doručil své vrchnosti písemnosti od českých úředníků. Kurýra Arnošta však před Vídní na několik dní zastavil rozvodněný Dunaj. Plánovaný a dodržovaný rytmus styku tím zaznamenal výkyv, jenž opět ukázal, že spojení s pánem a majitelem není ani snadné, ani samozřejmé.

Uvedený střípek je součástí účetních výkazů, které byly v prvních letech vlády rodu Stubenberků¹ ve východočeském Novém Městě nad Metují zasílány do ústředí jejich držav a jež jsou nyní uchovány ve Štyrském zemském archivu.² Jejich časový rozsah pokrývající léta 1548–1559 a 1572 a význam majitelů panství činí z tohoto pramene nejenom zdroj údajů pro hospodářskou mikrohistorii jednoho správního útvaru, nýbrž jej povyšují na možný faktografický základ obecnějších poznatků.

Ukázka zcela všední příhody s obtížemi při správě majetku připomíná, že se v případě dochovaných účtů jedná o doklady z panství s teritoriálně značně odloučenou vrchností, která řízení českého majetku vykonávala dálkově direktivami a v místě samém prostřednictvím úředního aparátu. Při výkladu hospodářských pramenů se proto nehodláme

¹ Německy Stubenberg, v českém prostředí a odborné literatuře nejčastěji Stubenberk, či Štubenberk.

² Steiermärkisches Landesarchiv (dále StLA) Graz, fond Familienarchiv Stubenberg (dále FA Stubenberg).

omezovat pouze na řeč čísel a přispívat do statistik, neboť se nabízejí další početné otázky praktické povahy. Jak byl český majetek v rukou štýrských šlechticů řízen, jaké povahy byla dálková komunikace a jakou roli sehrávalo české panství, nebylo-li panstvím rezidenčním? Druhou sledovatelnou rovinou je vymezení typu velkostatku, a to zejména s ohledem na jeho předcházející držbu mohovitými Pernštejnými, u nichž literatura na jedné straně předpokládá ekonomicky talentované osobnosti, na druhé straně však odkrývá zastarávající způsoby hospodaření. Cílem rozboru dochovaných účtů je proto určit, zda byl ekonomický systém novoměstského panství perněštejnského typu, případně výsledkem vůle energického štýrského dědičného číšníka Volfa I. Stubenberka. Profil a život tohoto českého panství tak vnímáme jednak na pomezí vývojových epoch šlechtického hospodaření, jednak prostřednictvím styků jedněch z nejvýznamnějších rodin rakouských a českých zemí.

Novoměstské panství bylo v době nástupu Stubenberků novým útvarům, neboť teprve koncem 15. století spojil dva správní celky *Černčice* a *Krčín* jejich společný majitel Jan Černčický z Kácova a svému scelenému majetku vtiskl novou strukturní podobu roku 1501 založením hradu a města zvaného tehdy *Hradiště Nového Města nad Methují*. Český bratr Černčický držel Novoměstsko až do roku 1527, kdy je po velkém požáru města prodal Vojtěchu z Pernštejna a odebral se do moravského Kunštátu.³ Následným majitelem byl Vojtěchův bratr Jan řečený Bohatý. V souladu s přesvědčením Pernštejnů o potřebě kumulace statků a permanentní výstavby či přestavování sídel přinesla éra tohoto rodu zásadní renesanční proměnu městského areálu do podoby s jednotným estetickým pojetím čelních fasád domů na náměstí, jež mělo plnit funkci prvního palácového nádvoří, a také přestavbu hradu na zámek.⁴ Pro finanční obtíže od 40. let 16. století musel Jan přikročit k prodeji panství. Roli zprostředkovatele při odkupu majetku sehrál Volf starší Krajír z Krajku († 1554). Tento příslušník původně korutanského rodu byl ve spojení s rodinou bezkonkurenčně nejbohatších štýrských šlechticů, pánů ze Stubenberka. Blízko mj. stvrdil pozdější sňatek (1551) jeho syna Volfa Jiřího s Krescencií, dcerou nejvyššího štýrského číšníka Volfa ze Stubenberka († 1556).⁵ Ten složil již roku 1542 hotové peníze u Krajíře a pověřil jej koupí vhodného panství v Čechách. Obchod byl uzavřen roku 1546, kdy byl také Volf se svými syny na zemském sněmu přijat za obyvatele království,⁶ a završen byl zápisem do desk zemských o dva roky později. Relevantní domácí i zahraniční autoři shodně uvádějí, že schopný štýrský šlechtic začal na novém panství okamžitě provádět aktivní hospodářské kroky.⁷

Investice do panství pod Orlickými horami byla pro Stubenberka perspektivní, neb zde na rozdíl od majetků v Uhrách a rakouských zemích nehrozilo turecké nebezpečí a panství mohlo představovat výhodnou základnu k obchodu. Volf na ně vynaložil 50 000

³ DVORÁČEK, Bohumil: Co víme o Janu Černčickém z Kácova. *Stopami dějin Náchodska* 7, 2001, s. 203–210.

⁴ LANCINGER, Luboš – SVOBODA, Ladislav: *Stavebně historický průzkum areálu zámku v Novém Městě nad Methují*. Pardubice 1992, s. 4–5, 104–116.

⁵ K rodu Krajírů NOVÁKOVÁ, Helena: *Krajířové z Krajku: Z Korutan do země České koruny*. České Budějovice 2010.

⁶ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu: II (1546–1557)*. Praha 1880, s. 26.

⁷ MÁTA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004, s. 143–144; LOSERTH, Johann: *Geschichte des altsteierischen Herren- und Grafenhausess Stubenberg*. Graz – Leipzig 1911. Poznatzky k působení Stubenberků v Čechách na počátku novověku Johann Loserth, největší znalec jejich rodinného archivu, shrnul v publikované přednášce: Das Haus Stubenberg in Böhmen. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 4, 1906, s. 33–47.

tolarů (25 tisíc. kgč).⁸ Do Nového Města vyslal své služebníky, aby důkladně posoudili hospodářský potenciál panství ve všech možných ohledech a vytypovali obchodní příležitosti počínaje odbytem produkce vína ze štýrských a rakouských panství a konče možným využitím relativní blízkosti obchodní metropole Slezska – Vratislavi.⁹ Nový pán platil za vynikajícího hospodáře a pilného korespondenta, jenž mj. dbal na evidenci svých záležitostí.¹⁰ Majetkově byl největším štýrským pozemkovým vlastníkem své doby. Z hlavních držav budiž uvedeny štýrský Kapfenberg v údolí řeky Mürz, Mureck, Stubegg, Gutenberg a Frauenburg. Novoměstsko jeho statky obohacovalo o útvar zahrnující město, městečko a 32 vesnic.

Dálkové řízení a místní správní aparát (Nové Město nad Metují ↔ Kapfenberg, Vídeň, Nová Bystřice, Praha)

Účty z prvních let stubenberské držby dokládají, že role Krajířů neskončila zprostředkováním koupě. Činnost aparátu nadále dozoroval Volf st. Krajíř, jehož působením se komunikační osa mezi Novoměstskem a vrchností neorientovala primárně přímým jižním směrem do Štýrska, nýbrž rovněž velkým dílem na Krajířovy statky a vzhledem k výkonu jeho funkce nejvyššího purkrabí Českého království také ku Praze. Nezbytnou a organizačně náročnou součástí praktického výkonu správy českého majetku tak byly v prvé řadě časté daleké cesty za autoritami s rozhodující pravomocí. Proto se kupříkladu roku 1550 vydal úředník Jan Krčma z Koněpas řešit *potřeby Jeho Milosti Pána* do Prahy k *Jeho Milosti Panu purkrabovi*. Jindy na *kočím voze*, s pacholkem a třemi koňmi mířil za purkrabím Volfem Krajířem do Prahy roku 1553 písař Jakub Šturm, a to *na obeslání pána*. Cesta mu zabrala tři dny, v samotné Praze se zdržel čtyři dny v *hospodě u Vackův*, aby po vybavení panských záležitostí směřoval stejnou trasou zpět.¹¹ Dálková správa si vyžadovala podobné jízdy v pravidelném rytmu.

Osobou prvního kontaktu tedy zpravidla býval Volf Krajíř. Písaři a poslové jej kromě Prahy vyhledávali až na jeho sídle v Nové Bystřici v jižních Čechách, jako např. Jakub v roce 1550, přičemž předmětem projednávání tehdy byly nejen záležitosti vrchnostenského hospodaření, ale také novoměstských měšťanů, z nichž dva panského písaře doprovázeli a také se na nákladech cesty podíleli.¹² Oklikou přes Novou Bystřici také putovala mnohá korespondence štýrské vrchnosti. Počátkem srpna téhož roku totiž přinesl do Nového Města posel z Nové Bystřice písemnosti nejen od purkrabího Krajíře, nýbrž také *listy od Jeho Milosti pána z Kapfenberka*.¹³

Krajířova role nebyla pouze formální a kontrolní, byl rovněž přímým převodníkem Stubenberkovy vůle a do chodu panství aktivně zasahoval. V době po koupi panství

⁸ K platebním operacím mezi Volfem ze Stubenberka, Volfem Krajířem z Krajku a Janem z Pernštejna srov. StLA, fond FA Stubenberg, Kart. (dále „K“) 33, Heft (dále „H“) 33.

⁹ LOSERTH, J.: Geschichte, s. 194–198.

¹⁰ TÝŽ: Aus der steiermärkischen Herrenwelt des 16. Jahrhunderts : Wolf Herr von Stubenberg als Volkswirt und Erzieher. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* VI, 1909, s. 1–26. Srov. PICKL, Othmar: Eine kartographische Darstellung des Mürztales aus dem 16. Jahrhundert. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 54, 1963, s. 47–56.

¹¹ StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 336, 1553, f. 4v-5r.

¹² Tamtéž, K 33, H 336, 1550, f. 2r, 5r.

¹³ Tamtéž, f. 8r.

z Nové Bystřice tehdejšímu novoměstskému správci Janu Krčmovi tlumočil nařízení vrchnosti předat vyslanému zmocněnci pravomoci a klíče od zámku.¹⁴ Jindy po Krčmově smrti v roce 1553 poručil, aby výkon uprázdněné funkce zastával důchodní písař Jan Šturm,¹⁵ jenž od něj posléze přijímal pokyny, kupříkladu stran obnovování novoměstské městské rady.¹⁶

Toto dálkové řízení pochopitelně směřovalo k zajištění hospodářské efektivity českého panství, jež byla smyslem jeho akvizice. Dlouhé úseky však nemuseli překovávat toliko poslové s úřední korespondencí. I nejdůležitější operace mezi českou stubenberskou expoziturou a ústředím, jíž bylo odvedení zisku, musela být prováděna skrze značnou vzdálenost a nadto ještě překonat rozdíly monetární. Po srovnání výdajů a příjmů na závěr příslušného hospodářského cyklu byly hotové peníze utržené na českém panství dopravovány až do Kapfenbergu. Ještě předtím však bylo třeba provést směnu *mince v Rakousích berné za jinou minci v Rakousích nebernou*, tedy výměnu drobné domácí mince za tzv. minci hrubou, směnitelnou a uplatnitelnou i mimo Čechy. Za směnárenské středisko sloužila zejména obchodní komunita v Rychnově nad Kněžnou, za jejímiž příslušníky se panští úředníci běžně vydávali. Směna se uskutečnila např. dvakrát v pololetním hospodářském cyklu roku 1553,¹⁷ v němž se u Jana Táborka měnilo na toлары a uherské zlaté.¹⁸ Tyto cesty *na měnění* směřovaly do Rychnova pravidelně.¹⁹ Např. roku 1556 vyjel za tamními obchodníky purkrabí Daniel *na směnu tolarů*. Rychnovským směnárníkům přítom jen na poplatcích nechal nemalý obnos 8,5 kgm.²⁰

V prvních letech po přechodu panství do nových rukou využíval novoměstský aparát kvýměně mince ještě okruh bývalé pernštejnské vrchnosti, na jejímž zámku v Pardubicích se operace odehrála u tamního *pana úředníka*.²¹ Později kromě Rychnova nad Kněžnou ke směně posloužily např. trčkovské sídlo Opočno a hospodářské středisko tamního panství – Dobruška – a drobné částky bývaly vyměňovány přímo v Novém Městě.²²

Směněné peníze byly přepravovány v truhlici. Cestu absolvoval zpravidla důchodní písař a pravidelně se jí účastnil přímý Volfův zmocněnec Petr Pruk nar, který byl jeho písařem a později správcem na Stubeggu. Pruk nar byl vůbec nejvýznamnější spojkou z řad štýrského úředního personálu mezi pánem a českým panstvím. Přijížděl k převzetí účtů zpravidla na jaře a zdržoval se po několik týdnů, kdy se účastnil organizačních úkonů při správě panství.²³ Např. roku 1556 byl za jeho přítomnosti uveden do úřadu nový panský správce.²⁴

¹⁴ LOSERTH, Johann: Das Haus Stubenberg und der böhmische Aufstand von 1618 : Beiträge zur Geschichte des nordöstlichen Böhmen. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* XLIV, 1905, Heft 1, s. 21–22. Srov. StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 335 (1548).

¹⁵ StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 336, 1553, f. 18r.

¹⁶ Tamtéž, f. 26v.

¹⁷ Tamtéž, f. 6r.

¹⁸ Tamtéž, f. 13v. Vedle údaje o převodu samém je zachován i záznam o směnárenském poplatku, který představoval šest denárů za každý tolar, uherský zlatý byl zatížen devíti denáry.

¹⁹ Tamtéž, K 34, H 337, 1555, f. 17r; K 36, H 339, 1558, f. 14v.

²⁰ Tamtéž, K 34, H 337, 1556, f. 18r.

²¹ Tamtéž, K 33, H 336, 1550, f. 8r.

²² Tamtéž, K 34, H 337, 1555, f. 8r, 17r; K 36, H 339, 1558, f. 14v.

²³ Tamtéž, K 33, H 336, 1553, f. 26v. Později byl roku 1558 Volfem ml. ze Stubenberka do Čech poslán jeho služebník „Mathes“, jemuž český panský aparát obstaral nové sedlo, *aby se domův peněz dostalo*. StLA, fond FA Stubenberg, K 36, H 339, 1558, f. 7v.

²⁴ Mikuláš Prog adresoval svému pánu Volfovi ze Stubenberka hlášení datované 17. 8. 1556, v němž uvedl: [...] *ich in die Pflgererei von E.G. im Beiwesen des Herrn Peter Pruk nars E. G. Diener alhie auf der Neustadt eingesetzt*

Cesta českého personálu nemusela vést až na Kapfenberg. Příležitostně postačovalo vyprovození stubenberského úředníka ke hranicím či do prvních oblastí rakouských zemí. Tak tomu bylo roku 1556, kdy se od Pruknara písař Jan odpojil ve *Wilfsdorfu* a navracel se přes Věstonice, Brno, Vyškov, Olomouc, Zábřeh, Lanškroun a Solnici. Jen tento doprovod *s počtem* stál přes 7,5 kgm.²⁵ K obstarání převozu bylo zapotřebí tří koní, patrně až pěti osob a povoz samotný často poskytovali místní obyvatelé, jako byl Mach Tikal z Krčína, který v jednom případě vezl peníze až za *Naydorff*, přičemž kromě smluvní peněžní odměny dostal na Pruknarův pokyn ještě nové boty.²⁶ Jindy se cesty českých a štyrských služebníků rozešly již na Moravě, jako když truhlu s penězi vyprovázal důchodní písař Jan pouze do Drnholce a navracel se přes pět dní skrze Hustopeče, Želetice, Brno, Poličku, Litomyšl a Choceň.²⁷ Ilustraci praxe doplňme příkladem z roku 1553, kdy cesta písaře Jakuba s Pruknařem směřovala do Želetic, kde sídlil otec zesnulého novoměstského správce Beneš a odkud jej čekal čtyřdenní návrat.²⁸

Kromě jízdy s potahem bylo běžné, že se na Kapfenberg vydávali poslové pěšky, pokud šlo o pouhou výměnu korespondence. Příkladem je posel Arnošt z Krčína, jenž vyšel 18. srpna 1556 s listem pro vrchnost. Jeho mzda pak činila od jedné ušlé míle 18 denárů a celkem představovala více než 2 kopy 13 gr míš.²⁹ Byl využíván opakovaně, opět až na Kapfenberg došel *s listem pana úředníka* např. o dva roky později.³⁰

Mnohadení cesta k oběma aristokratům rozhodujícím o chodu panství byla logicky náročná již ve fázi stanovování jednoznačného cíle a vhodného období, neboť vysoký úředník Krajíř byl šlechticem nesetrvávajícím pouze na jediném místě, podobně jako samotný kapfenberský pán. Rejstříky výdajů na cesty dávají nahlédnout nesnáze v oblasti efektivit cest, a tím také omezení při spojení s vrchností, jež mohlo ovlivnit výkon odpovědnosti úředního aparátu. Kupříkladu v červenci 1553 posel Pavel, který již dříve v jarních měsících absolvoval pěší cesty do Nové Bystřice i Prahy, před plněním nového úkolu nejprve zamířil za trčkovským opočenským správcem Čeňkem, aby u něj zjistil, *kde jest Jeho Milost Pán bejti ráčí, na Nové Bystřici, čili kde jinde*. Záhy se pak vypravil s listem písaře Jakuba Šturma do správného místa určení, a to vskutku do Nové Bystřice.³¹ Při již rutinní cestě s dopisem do stejného cíle o tři měsíce později však již pokračoval podél rakouské hranice až do moravských Jaroslavic, které byly jedním z nových Krajířových majetků.³² Cesty tak mnohdy provázelo i hledání adresáta.

bin worden [...]. StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 335, f. 18r. Ve 30. letech 16. století za pernštejnské éry již byl správcem Jan Prog z Velnic, příslušník rodu Hanuš byl v polovině 16. století držitelem statku Szczytna v Kladsku. K rodu podrobněji: DOUBRAVSKÝ, Zdeněk: Bohdíkovská tvrz a velkostatek Tobiáše Proga z Velnic. *Severní Morava: vlastivědný sborník* 82, 2001, s. 3–14.

²⁵ StLA, fond FA Stubenberg, K 34, H 337, 1556, f. 7r.

²⁶ Tamtéž, K 34, H 337, 1556, f. 9v.

²⁷ Tamtéž, K 34, H 337, 1555, f. 9v.

²⁸ Tamtéž, K 33, H 336, 1553, f. 3r. Otec správce novoměstského panství Jana Krčmy z Koněpas (Konipas) Beneš († 1560), sezdaný s Annou Přepyskou z Rychenburka, užíval Želetice u Kyjova s tvrzí od roku 1547 jako léno olomouckého biskupa, roku 1553 pak odkoupil sousední Dražůvky a polovinu městečka Archlebov. Nejstarším doloženým předkem rodu byl Beneš připomínaný roku 1448 na moravských Zvonovicích. HOSÁK, Ladislav: Rod Krčmů z Koněpas. *Časopis Spolku přátel starozitnosti* 54, 1946, s. 59–61. Příslušník rodu Jan spravující Nové Město však v uvedeném rodopisném pojednání mezi Benešovými dětmi uveden není.

²⁹ StLA, fond FA Stubenberg, K 34, H 337, 1556, f. 13v.

³⁰ Tamtéž, K 36, H 339, 1558/1559, f. 12v.

³¹ Tamtéž, K 33, H 336, 1553, f. 10r-v, 11r.

³² Tamtéž, K 36, H 336, 1553, f. 11r. Jaroslavice nabyt Volf Krajíř po smrti zadluženého Viléma Kuny z Kunštátu (1547/1548). NOVÁKOVÁ, H.: Krajířové, s. 121.

V tomto ohledu musela být svízelná situace posla Arnošta z kladských Dušníků, který nastoupil roku 1572 cestu do Kapfenbergu, kde však svého pána Volfa ml. (Wolfganga II.) Stubenberka nezastihl. Svou vrchnost musel hledat na dalších sídlech. Po více jak pěti desítkách mil cesty z Čech nezbylo než vážit další námahu až na stubenberský Gutenberg, odkud dále zamířil do Štýrského Hradce, Judenburgu a Sankt Martinu, což dohromady činilo dalších dvaadvacet mil pochůzek.³³

Aparát v Čechách nebyl štýrským šlechticem ponechán v režimu autonomního fungování bez aktivních zásahů. Volf se nespokojoval s hlášenými prosperitě panství a s dováženími penězi, nýbrž také vyjadřoval konkrétní zájem o zprávy z panství a o stav jednotlivých hospodářských odvětví. Důvěrníci vyslaní ze Štýrska si s sebou do Čech k vizitám přiváželi seznamy úkolů a otázek, které jejich pán nakázal splnit a zodpovědět. Kupříkladu v lednu roku 1554 měl být pobyt zužitkován k vybavení korespondence s dozorujícím Krajířem a písemností pro místní aparát. Úkoly pro úředníka, purkrábiho a písaře zahrnovaly otázky panských účtů, sirotčích peněz, napomenutí poddaným ve věcech konfesionálních či zadání k jednání s měšťany o upřesnění škod po požáru, který zasáhl město. Volf dokonce formuloval požadavky na takové materiálové provedení opravovaných domů, aby byla zabezpečena vyšší požární bezpečnost a odolnost objektů. Především však přikazoval řadu operativních úkonů v hospodářské výrobě: k sestavení inventáře s důrazem na podrobné vykazání jednotlivých druhů zvířectva a k jednotlivostem při provozu dvora. Kladl otázky týkající se vzrůstu obilovin, stavu vod a kondice ryb v době mrazů. Na ekonomicky racionálně orientované myšlení ukazuje i pokyn k vizitaci nového mlýna a vyhodnocení, *ob es mir werdt sey*.³⁴

Podobně konkrétní a věcné jsou zlomky korespondence vypravené od představitelů stubenberské české správy za pánem. I první v pořadí ze správců, Jan Krčma, se ve svém psaní z roku 1551 věnoval tomu, *was auf die Wiecht, Maierhof, und sonst auf alle andere dingk mer über das ganz Jar gangen ist*. Předání podrobné zprávy o situaci na panství pak ohlásil k příležitosti osobního setkání se svým pánem ve Vídni, jež byla dalším místem osobních kontaktů.³⁵

Kromě peněz směřovali přímým směrem do Štýrska také někteří poddaní, neboť Volf využíval české panství rovněž v rovině lidských zdrojů. V lesích „dřevěného markrabství“ našel uplatnění jistý Adam Sedloňovský, který se na přelomu let 1558 a 1559 vypravil do Kapfenbergu, aby se stal pánovým myslivcem.³⁶ V srpnu roku 1558 tamtéž směřoval *na službu* Jan Hamza.³⁷ Jindy se osvědčený pěší posel Arnošt z Krčina na přání vrchnosti vydal do hlavního města sousedního Kladského hrabství, a to přímo za jeho kancléřem, jenž měl Volfovi ze Stubenberka zprostředkovat *dva dobré človely a kuchaře na službu*.³⁸

³³ Uvedená osoba je zapsaná v dativu jako Ernst Potten von Reihartz. Zámek Gutenberg an der Raabklamm, původně středověký hrad, se nachází severovýchodně od Štýrského Hradce a je dosud v majetku Stubenbergů. Judenburg je okresním městem ve Štýrsku ležícím severozápadně od hlavního města této země. StLA, fond FA Stubenberg, K 37, H 340, 1572, f. 9r.

³⁴ Tamtéž, K 33, H 335, f. 16r-17r. Srv. f. 9r-v.

³⁵ Tamtéž, f. 38r-38v.

³⁶ Tamtéž, K 37, H 339, 1558/1559, f. 9v. K českému poddanému v rakouských zemích v úloze myslivce v polovině 16. století např. BŮŽEK, Václav: „Posměch nemalej se stal“: (příběh ze šlechtické každodennosti 16. století). In: *Nový Mars Moravicus, aneb, Sborník příspěvků, jež věnovali prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno 1999, s. 420–421.

³⁷ StLA, fond FA Stubenberg, K 36, H 339, 1558, f. 8v.

³⁸ Tamtéž, K 34, H 337, 1556, 13r.

Uvedená kladská vazba mj. ilustruje další pozůstatek pernštejnské éry na Novoměstsku. Nejedná se totiž o pouhou geografickou polohu panství v blízkosti hrabství, nýbrž především o personální spojnicí ke kancléři Jindřichu Regerovi z Regeru, jenž byl vázán na Pernštejny v době jejich zástavního držení Kladska po roce 1537. Právě v éře zástavy Janu z Pernštejna byl správcem pernštejnské komory uvedený kancléř Jindřich z Regeru, který ve své pozici zůstal i za následující éry Arnošta Bavorského.³⁹ Spolu s podobnými spojnicemi s pernštejnským obdobím tato zmínka ukazuje na doznívání vlivu rodu zubří hlavy na Novoměstsku nejen v oblasti vlastního modelu hospodářství. Personální vazby z těchto let jsou patrné mj. i v angažmá Jana Proga z Velnic co novoměstského panského úředníka v pernštejnské éře v letech 1534–1537 a následně v letech 1537–1551 v úloze kladského hejtmana, tedy rovněž za titulárního zástavního hraběte Jana z Pernštejna. Progové se do shodné role správce ve službách novoměstské vrchnosti navrátili za Stubenberků osobou Mikuláše roku 1556.⁴⁰

Výkon vůle Stubenberkovy a Krajířovy zabezpečoval nepočtený aparát. Novoměstský zámek tedy nebyl co panské sídlo plně využit. Jeho osazenstvo bylo omezeno na tři správní úředníky, a to správce (*pana úředníka*) a dva vedoucí jednotlivých úseků, purkrabího a důchodního písaře. Dále se jednalo již toliko o několik členů služebního personálu zastávajících práce buď přímo v hospodářské výrobě, nebo při obsluze.⁴¹ Tři úředníci řídili chod panství ze zámku i v terénu při účasti u robot, výlovů rybníků nebo vykonávali početné služební cesty. Jejich půlroční odměna byla neměnná a dosahovala v úhrnu kolem 100 kgm.

Největší podíl z výdajů na mzdy připadal na správce panství, jednalo se o 65 kgm za šest měsíců služby. Jak dokládá *Bestallungsbrief* z dubna 1555 pro Jakuba Šturma, náležela správci panství řada naturálních požitků, jako např. přesně určená množství různých druhů obilovin, kaprů a štik z rybníkářské produkce, několik hospodářských zvířat živých ze zdrojů poplužního dvora a mlýna a další výhody, avšak s výjimkou lišek a vlků mu byl zapovězen jakýkoliv lov a odchyt zajíců.⁴² Druhým v pořadí honorovaných byl důchodní písař se dvanácti kgm a až třetím purkrabí s osmi kgm, tedy pouhou osminou služného prvního z úředníků. Purkrabímu byl v systému řízení svěřen poplužní dvůr, mlýn, rybníky a lesy.

Měřeno vahou honoráře byl ze všech ostatních panských zaměstnanců zámku i dvora nejvíce ceněn vodák s pěti kopami, což odráží nezastupitelný význam vody v organizmu zámku a města. K personálu vyplácenému z panských zdrojů se počítala ještě čeleď v městeckém dvoře, jež zůstávala v průběhu let početně stejná. Tvořilo ji kolem sedmnácti (1550) vyplácených členů, kteří pobírali ustálený úhrnný pololetní příjem cca 37 kgm (1555: 41 kgm, 1556: 37,5), jenž se měnil pouze nevýznamně.⁴³

³⁹ VOREL, Petr: Hrabství kladské a finanční politika krále Ferdinanda I. ve druhé třetině 16. století. *Východočeský sborník historický* 12, 2005, zejm. s. 8–12. O kontinuitě pernštejnské éry v personální rovině jistě svědčí i jména novoměstských měšťanů jako Přeloučský a Bohdanecký (Bohdahečský).

⁴⁰ StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 335, f. 18r-20v; HRÁSKÝ, Josef: *Nové Město Hradiště nad Metují 1501–1634*, s. 155. Dizertace obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 1927 a uložená v Archivu Univerzity Karlovy. Uvádí však pozdější datum (1558). Srov. VOREL, P.: Hrabství, s. 8.

⁴¹ StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 336, 1553, f. 18r-20r; K 34, H 337, 1556, f. 25r-31v; K 34, H 337, 1555, f. 26r-31v; K 36, H 339, 1558, f. 20r-26r; K 36, H 339, 1558/59, f. 20v-26v.

⁴² LOSERTH, J.: *Das Haus Stubenberg*, s. 19–21. V originále viz StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 335, f. 6r-7r., smlouva s Mikulášem Progem z Velnic z roku 1556 obsahuje totožná ustanovení, jako v případě jeho předchůdce Šturma, viz f. 4r-5v. Ve sledovaném období byli správci panství Jan Krčma z Koněpas (do 1553), Jakub Šturm (pověřen a později do 1556) a Mikuláš Prog z Velnic (od 1556).

⁴³ V šafářově úseku se roku 1550 jednalo o čtyři pacholky, čtyři honáky, pastevce koní a prasat a u šafářky sloužily čtyři děvečky. O tři roky později přibyl chmelař, který *chmelnici v zahradě při dvoru městeckým dělá*. StLA, fond FA

Volf ze Stubenberka ponechal ve správě panství původní aparát, když po převzetí Nového Města opět uvedl do úřadu Jana Krčmu. Důvodem byla jistě jeho dokonalá obeznanost se situací v místě a schopnost majetek bez přerušení opatrovat. V souvislosti s otázkou politiky obsazování nejvyšších správních míst na panství, k níž se lze vyjadřovat pouze obecně, jsou cenné argumenty z jisté kauzy roku 1556, které předložili novoměstští měšťané svému pánu s cílem zvrátit nástup ohlášeného správce. Vedení panství mělo být svěřeno do rukou správce u sousedních Trčků z Lípy, Čeňka Bořka.⁴⁴ Výběr však narazil na odpor v samotném Novém Městě, který vyjádřili důchodní písař Johannes Wurmer a někdejší služebník Pernštejnů a nynější konšel Jakub Bohdanecký. Oba argumentovali požadavkem designovaného úředníka pobírat dvojnásobné služné, než jaké dříve správci dostávali. Úsporný argument však nebyl jediným. Za vhodnějšího kandidáta stavěli do úvahy Mikuláše Proga z Velnic, jenž měl být dle jejich výkladu prospěšnějším a užitečnějším, neboť na rozdíl od ohlášeného Čeňka dobře znal německý jazyk. Tvrdili, že by díky své komunikační výbavě mohl s Volfem všechny záležitosti projednat přímo a pokud by Volf chtěl některé věci považovat za tajné, nebylo by třeba tlumočnicka. Ať již byly pohnutky pisatelů jakékoliv, je zjevné, že neznalost mateřského jazyka vrchnosti byla diskvalifikačním faktorem. Postupné pronikání němčiny do aparátu se tak stávalo obecně přijímanou skutečností. Nadto měla v očích pána pozici kandidáta správcovství oslabit ještě obratně učiněná poznámka o tom, *das der Čeněk nichts deutsch kan, darneben des pikartischen galubens*. Jejím smyslem bylo nábožensky umírněnému Volfovi v době ostrého postupu proti Jednotě bratrské představit kandidátovo vyznání jako rizikový moment.⁴⁵ Na místo správce byl nakonec skutečně vybrán příslušník českého rozvětveného novoštitného rodu Progů z Velnic.⁴⁶

Na první ze stanovených otázek se dostává jasné odpovědi. V počátečních letech stubenberské držby bylo panství spravováno dálkově, nikoliv však přímo. Přestože byl Volf ze Stubenberka poučeným a aktivním hospodářem, hrál nadále významnou roli zprostředkovatele styku se štýrskou vrchností a také přímého dohlázeatele nejvyšší purkrabí Volf Krajíř z Krajků. Rovněž on měl zkušenosti s hospodářskými aktivitami jako podporovatel rybníkářství, který se zasloužil o jeho rozvoj v okolí Chlumu u Třeboně a Nové Bystřice. Sám významný rybníkář Ruthard z Malešova byl od roku 1541 přímo hejtmánem Krajířova novobystřického panství a právě ve 40. letech 16. století se tamní soustava vodních děl rozvíjela nejmohutněji.⁴⁷ Rybníkářská orientace tohoto supervizora

Stubenberg, K 33, H 336, 1550, f. 20r-23r; K 33, H 336, 1553, f. 19r; K 33, H 336, 1555, f. 17r-28r; K 35, H 338, 1556, f. 18r-28r.

⁴⁴ Čeněk Bořek z Poličan. Jako úředník na Opočně uváděn ve stubenberských účtech již k roku 1550, v literatuře je jeho úřad kladen k roku 1555. StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 336, 1550, f. 25v; FLESAR, Antonín: *Popis historicko-archeologicko-statistický okresu Opočenského*. Hradec Králové 1895, s. 92; LÁSKA, Jaroslav: *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze XVI. a XVII. století. Orlické hory a Podorlicko* 9, 1999, s. 117. Srov. Čeněk Bořek z Poličan jako úředník panství Pardubice v samém závěru éry Pernštejnů a po jeho prodeji a začlenění mezi panství komorní (do 1561) in: PRCHAL, Vítězslav: *Úřednický personál na perňštejnském panství Pardubice v letech 1491–1560. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica* 31, 2003, s. 96.

⁴⁵ StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 335, f. 23r-24r.

⁴⁶ Při obtížném stanovování jazykové příslušnosti členů aparátu vyniká ze zmínek zvláště purkrabí uváděný v českojazyčných pramenech jako Hanzle. Již v dopise z počátku roku 1547 pověřil Stubenberg rekognoskační poměry nově nabytého panství své dva služebníky, z nichž jeden je jmenován jako *Hänsl*. Srov. LOSERTH, J.: *Das Haus Stubenberg*, s. 14.

⁴⁷ NOVÁKOVÁ, H.: *Krajířové*, s. 122–129.

koreluje s profilem novoměstské vrchnostenské ekonomiky. Lze předpokládat, že i v této sféře mohl být Krajíř na Novoměstsku netoliko poučeným konzultantem, ale velmi pravděpodobně i původcem myšlenek ovlivňujících tvářnost hospodářství. V dopise z roku 1547 ostatně Volfu Stubenberkovi sám zmiňuje, že jej navštívil novoměstský správce, s nímž projednával násadu v rybnících.⁴⁸

Vzdálená poloha jeho sídel v jižních Čechách a na jižní Moravě představovala pro aparát Nového Města obtíž při udržování spojení a při rozhodovacích procesech. Aktivní úlohu Volfa Krajíře v komunikaci s vrchností lze kromě logického zdůvodnění znalostí českého prostředí a šlechtickou důvěrou do jisté míry vztáhnout také ke zdravotním neduhům vlastní novoměstské vrchnosti, neboť kapfenberského pána dlouhodobě sužovala dna, omezující jej v pohybu i ve vlastní domovině; nadto v pokročilém věku trpěl hluchotou. I přes tento krajně distanční způsob řízení, kdy styk s Kapfenbergem obstarával téměř výhradně tamní důchodní písař svými pojezdy a několik českých posílů, pracoval aparát velmi efektivně a panství jako hospodářská jednotka plnilo očekávanou roli zdroje výnosů.

Ekonomický model panství

Sledujme, z jakých zdrojů se scházely příjmy. Chronologicky první z údajů pro úplný roční hospodářský cyklus vystihuje povahu hospodaření a ekonomickou kondici panství. Účet za zimní období od sv. Havla 1555 do sv. Jiří 1556 vykázal příjmy ve výši přes 770 kgm a výdaje přesahující 376 kgm. Ovšem k této bilanci složené z renty, stálých platů a výnosů dvora a naproti tomu výdajů za rozličné opravy, nákupy a plat personálu ještě přibyla nejpodstatnější suma příjmů, jež plynula z rybníků a přesáhla za celý rok 1 305 kgm. Stubenberkův písař Petr Pruknař tak na základě rozvahy předložené českým aparátem požadoval vydání 1 699 kop, 40 grošů a 5 denárů, které ve výroční bilanci zůstaly mezi kladnými položkami. V hotovosti získal od důchodního písaře 1 500 tolarů. Za jeden necelý rok (asymetricky nejsou započítány příjmy a výdaje za letní období) tak panská pokladna získala z Čech cirká 3,4 % někdejší investice do koupě panství.⁴⁹ Výsledky následujícího hospodářského roku byly podobné. Při květnovém vyúčtování přebíral peníze osobně Volf mladší Stubenberk, a jednalo se dokonce o čistý hotový příjem 1 600 tolarů.

Jak dosvědčují účty pro časově příléhající období, nejednalo se v případě takto příznivých výsledků o výkyv. Ve výkazu z února 1554 za předcházející letní cyklus vyplatil Jakub Šturm kapfenberskému správci hotově přes 591 kgm a zbylých cirká 162 kgm upsal mezi dlužné částky.⁵⁰ Podobně v polovině května 1559 správce panství Mikuláš Prog vykazoval za letní období předchozího roku přicestovavšímu Pruknařovi 1 273 kgm na straně kladné a 984 kgm mezi zápornými položkami vyúčtování. Zůstatek ve výši přes 288 kgm převzal stubenberský pověřenec v hotovosti.⁵¹

I v dalších letech, pro která není doložen samostatný výkaz prodejů ryb, lze vysoké příjmy přesahující tisíc kop míšenských grošů přičíst právě rybníčnímu hospodářství, jež bylo páteří prosperity panství. Srovnáním stavu rybníční soustavy jsme s to přiblížit se odpovědi, zda prosperita Novoměstska v 50. letech 16. století byla výsledkem pern-

⁴⁸ StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 335, f. 23r-v.

⁴⁹ Tamtéž, K 35, H 338, 1556, f. 12r-22r.

⁵⁰ Tamtéž, K 34, H 334, 1554, f. 44r.

⁵¹ Tamtéž, K 36, H 339, 1559, f. 3r-15r.

štejnské ekonomické politiky, či zda se na rozkvětu pomocí rybí produkce podílel Volf ze Stubenberka. V roce 1548 existovalo celkem 22 plůdkových, osmnáct výtažných a dalších dvanáct rybníků určených k dorůstání násady.⁵² Ačkoliv se názvy zejména drobnějších nádrží mohly lišit, lze předpokládat, že soustava stubenberská zaznamenaná po první dekádě držby se téměř překrývá s pernštejnskou. Při výloveh je zachyceno více než třicet rybníků, větší zásahy do jejich sítě již tedy noví páni neprováděli. Přímý doklad o výstavbě nového vodního díla existuje v případě rybníka Dotopil, neboť je v rámci účtů za rok 1553 zachycena platba starému fišmistrovi Andreasovi z Nového Města za vyměrování této nové nádrže.

Tab. 1: Příjmy a výdaje panství Nové Město nad Metují od jara 1555 do jara 1557 (zaokrouhleně v kopách gr míš.)⁵³

Rok		1555/1556		1556/1557	
		letní cyklus: sv. Jiří 1555 – sv. Havel 1555	zimní cyklus: sv. Havel 1555 – sv. Jiří 1556	letní cyklus: sv. Jiří 1556 – sv. Havel 1556	zimní cyklus: sv. Havel 1556 – sv. Jiří 1557
příjmy	běžné a stálé	886	770	981	973
	část dřívějšího hospodářského výsledku	282		200	
	prodej ryb za celý rok		1 305		1 449
	celkem	1 168	2 075	1 181	2 422
výdaje		712	376	1 175	441
bilance		+ 460	+ 1 699	+ 6	+ 1 980

Byli-li Pernštejnové – nejspíše prostřednictvím Kunáta Dobřenského – budovateli, stali se Stubenberkové udržovateli tohoto rozsáhlého a dílčím způsobem obohacovaného systému. Účetní záznamy dokládají, že výnos z chovu ryb byl vykoupen nepřetržitými investicemi a náročnou organizací lidské práce. Mají-li výše uvedená čísla zisků nabýt reálnější vypovídací hodnoty, je třeba vztáhnout je k výdajům na stálé čištění vodních toků, zpevňování hrází a propustí, výměnu trub a další úkony. Kupříkladu v roce 1550 probíhala údržba na šesti rybnících a haltýřích, kterou kromě mistrů jednotlivých řemesel prováděli nádeníci. Na opravě jediného rybníka Rozkoše bylo odvedeno sedmi osobami jednapadesát dní jen při vyvážení zeminy a další úkony si vyžádala výměna dubových kůlů, úprava hráze a strouhy spojující toto vodní dílo s dalšími částmi soustavy. V letní sezoně 1555 bylo za půl roku mimo i tak početné úkolově měřené práce odvedeno dílo přesahující tisíc nádenických člověkodní. Za stejné údobí roku 1558 sice rozsah nádenických prací klesl, ale značnou nákladovou položku tvořily podobně jako v jiných letech dodávky materiálu a provádění specializované práce ze strany dalších řemeslníků, jako byli tesaři a kováři.⁵⁴ Z „mistrů rybníkářů“, kteří se pravidelně na údržbě podíleli, jsou jmenováni Jíra Diblíček (1550) a v roce 1572 je mezi členy stálého vypláceného personálu veden Havel *Vischmeister*.

⁵² ŠŮLA, Jaroslav: Počátky rybníkářství na panství Hradiště Nového Města nad Methují. *Stopami dějin Náchodska* 3, 1997, s. 33–38.

⁵³ StLA, fond FA Stubenberg, K 35, H 338, 1556, f. 12r-22r; 1556, f. 5r-15v; 1557, f. 3v-28r; 1557, 2r-18v.

⁵⁴ Tamtéž, K 33, H 336, 1550, f. 4r-5r; K 34, H 336, 1556, f. 3r-18r; K 36, H 339, 1558, f. 2r-9v.

V letním cyklu roku 1555 přesáhly náklady na údržbu soustavy nádrží 98 kgm, k nimž v následující zimě přibýly další výdaje,⁵⁵ což dohromady představuje zhruba 12 % podílu na příjmu z prodeje ryb. V nadcházejícím ročním období bylo na údržbu obráceno již jen přibližně 4,5 % z utržených prostředků. Od příjmu je třeba též odečíst náklady na organizaci rybolovu, jehož se pravidelně účastnili správce panství, purkrabí a důchodní písař a několik *holomků* a *lovců*, zpravidla v počtu tří a devíti, kteří vykonávali vlastní práci. Během výlovu dostávali všichni přítomní stravu a nápoje na panské náklady, do nichž vstupoval i nákup koření *k vaření ryb i jiných pokrmů lovcům při lovení rybníkův*. Veškeré výdaje jen za organizaci pravidelného lovu ryb v sezoně 1556/1557 přesáhly 45 kgm.⁵⁶

Výlov probíhal v pravidelném rytmu průběžně a jako pomocní pracovníci byli najímáni poddaní z okolních vsí. Jejich jména se opakují, jednalo se tedy v jádru o ustálenou skupinu, z nichž se mnozí účastnili také nádenických prací jiné povahy. Kupříkladu jistý Ducháč z Nahořan byl přítomen u 24 výlovů a podobně i jeho sousedé Jan Holý a Jan Palhán se vyskytovali u rybolovu pravidelně (23×). Kromě stravy byli honorováni dvěma groši za den práce.⁵⁷

Efektům těchto vynaložených sil byla ustálená síť odběratelů. Svým rozsahem pokrývala nejen domácí panství, jehož obyvatelé byli pravidelnými kupci produkce, začasť rychtáři a krčmáři. Pro ryby z Novoměstska zajížděli také zájemci ze širokého okolí. Obchodní dopad stubenberského rybníkářství lze vymezit přibližně vzdáleností 25 km od jádra panství, a to jižním směrem po Kostelec nad Orlicí, Vamberk a Rychnov nad Kněžnou, západně do Hradce Králové a Jaroměře, severním do Police, Machova, Pěkova a na východ do Kladského hrabství. Mezi kupujícími byli jak poddaní břevnovsko-broumovského opata, tak zástavní kladský hrabě bavorský vévoda Arnošt Wittelsbašský a řada drobných šlechticů.⁵⁸ Tento široký vějíř odběratelů nepřinášel vrchnostenské pokladně hotovost vždy přímo na místě prodeje, neboť dobývání peněz za ryby posléze zaměstnávalo panské úředníky nucené absolvovat pravidelné cesty za dlužníky, ať již byl jejich cílem Dvůr Králové, Doudleby nad Orlicí, Náchod, či Staré Buky na Trutnovsku. Systém odběru byl však trvale aktivně povzbuzován, jak vyplývá z jízdního písaře do okolních měst, jejichž účelem bylo vyzkoušet tamní obyvatele, kdy dojde k jakému výlovu a s ním spojenému prodeji ryb. V případě rybníkářství tedy bylo panství orientováno na produkci pro trh, a to nejen domácí, nýbrž z velké části v blízkém regionu. V tomto ohledu splňuje Novoměstsko prvních stubenberských let kritérium pozdějšího podnikatelského velkostatku.

K postihnutí hospodářské povahy panství je dále nezbytné zjistit poměr stálých a běžných příjmů bez rybníků. Podíl těchto dvou ukazatelů prozrazuje, jaká byla celková váha podnikatelských aktivit a zda se i v ostatních odvětvích objevovaly trendy nového hospodaření. Oproti mohutnému rybníkářství byla dvorová zemědělská produkce omezena na pouhý jediný dvůr v Městci na východním okraji panství, který byl získán až koupí malého statku Vojtěchem z Pernštejna od bratrů Mikuláše a Jana ml. Sendražských ze Sendražic ve 20. letech 16. století.⁵⁹ V počátcích éry Stubenberků nadále zůstávalo pouze u tohoto střediska panské zemědělské produkce. Shodně však na tom bylo i sousední pan-

⁵⁵ Tamtéž, K 35, H 338, 1556, f. 18v a 1556, f. 10r.

⁵⁶ Tamtéž, K 35, H 338, 1556/57, f. 3r-26r.

⁵⁷ Tamtéž, K 35, H 338, 1556/57, f. 9r-15v. Roční výdaje na mzdu námezdných rybářů dosáhly např. po celoroční sezoně ke sv. Jiří 1557 více než 11 kgm.

⁵⁸ Tamtéž, K 35, H 338, 1556–57, f. 3r-53r.

⁵⁹ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl 2: *Hradecko*. Praha³ 1994, s. 162.

ství Náchod, které dříve rovněž náleželo Pernštejnům, jediný dvůr měla i jejich někdejší Hluboká v jižních Čechách. Novoměstská situace opět odpovídá pernstejnské ekonomické politice tkvící v provozování převážně rentových statků stavících na stálých příjmech z úroků a dalších nájmu, které režijní aktivity doplňují, a to zejména rybníkářstvím, avšak s minimálním podílem panských dvorů.⁶⁰

Tab. 2: Poměr běžných a stálých příjmů panského důchodu v půlročních hospodářských cyklech (zaokrouhlo v kopách grošů míš.)⁶¹

rok		1550 (ke sv. Havlu)	1555 ke sv. Havlu	1556 ke sv. Jiří	1556 ke sv. Havlu	1557 ke sv. Jiří	1558 ke sv. Havlu	1572 ke sv. Havlu	
příjmy	běžné platy	příjmy ze dvora	125	215	25	308	207	186	530
		celkem s ostatními zdroji	384	466	336	561	540	418	722
	stálé platy	renta	370	378	bez údaje	380	bez údaje	bez údaje	382
		celkem s ostatními zdroji	406	420	434	420	433	443	422

Poměr nových progresivních typů příjmů (běžných) ku stálým je v předložených srovnatelných údajích nepříznivě vyrovnaný a na první pohled vypovídá o přetrvávajícím tradičním a spíše pasivním zajišťování zdrojů. Výkaz k poslednímu prameni podchytenému roku 1572 však již udává zvýšený podíl aktivních složek. Ačkoliv se jedná o údaj izolovaný, může být otiskem postupné snahy stubenberské správy měnit převzatý model a posilovat podíl aktivních zdrojů příjmů, jak je patrné na výrazně zvýšeném objemu tržby ze dvorové produkce. Samo vrchnosti domovské Štýrsko vykazovalo ve druhé polovině 16. století souhrnně nárůst dvorového šlechtického hospodaření.⁶²

Produkce dvora byla lukrativní u zisků ze sladu z tamní chmelnice, která již roku 1550 tvořila více než jednu desetinu všech běžných příjmů, a o šest let později dosáhla v letním cyklu dokonce jedné čtvrtiny. V řádu jednotek procent pak k úhrnnému příjmu přispívaly prodeje dobytka, hrachu, žita a sýrů. O nastavení hospodářství vypovídá, že ani produkce dvora nebyla určena toliko pro lokální trh. Pravidelný prodej přebytků se uskutečňoval

⁶⁰ ČECHURA, Jaroslav: Systém hospodaření Pernštejnů v předbělhorských Čechách. In: BOHÁČOVÁ, Veronika – KUCOVÁ, Veronika (edd.): *Sedláci si dělají, co chtějí : Sborník vybraných prací profesora Jaroslava Čechury*. Praha 2012, s. 159–170; VÁŘEKA, Marek: *Jan z Pernštejna 1561–1597 : Hospodářský úpadek Pernštejnů*. České Budějovice 2008. Srov. JUROK, Jiří: Pernštejnové a dvě vývojové etapy českého režijního velkostatku. In: *Sborník Státního okresního archivu v Přerově*, 3. Přerov 1995, s. 50–67.

⁶¹ StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 336, 1550, f. 2r-43r; K 34, H 337, 1555, f. 3r-46v; K 35, H 338, 1556/7, f. 4r-49v; 1556, f. 12r-22r; 1556, f. 5r-28r; K 35, H 338, 1557, f. 2v-18v; K 36, H 339, 1559, f. 3r-5r; K 37, H 340, 1572, f. 3r-7v.

⁶² PURKARTHOFER, Heinrich: Die herrschaftlichen Meierhöfe im Jahre 1542 und darnach. In: POSCH, Frotz (ed.): *Atlas zur Geschichte des steierischen Bauernthums*. Graz 1976, s. 20–21. Na panství Nové Město nad Metují je druhý dvůr doložen k roku 1588; v 17. století bylo dvorů již celkem šest, dvory pak tvořily po pivovaru druhý nejvýznamnější zdroj příjmů, přičemž obě složky významně předstihly rybníky. ŠŮLA, Jaroslav: *Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590–1680*. Práce muzea v Hradci Králové (Acta musei Reginae hradecensis), série B – Společenské vědy, 13. Hradec Králové 1971, s. 155–156.

např. na jaroměřském jarmarku. Nákupčí žita však najdeme jak v Náchodě, tak ve vzdálenější Polici nad Metují, a dokonce byl mezi kupci i forman z moravské Želetavy. Zikmund Licek odebíral pro své hospodářství v Borohrádku městecký ječmen a vepře z mlýnů a telata a býky častěji kupovali řezníci z Hradce Králové.⁶³ Ačkoliv tedy bylo dvorové hospodaření omezeno na jediné středisko, přesto je jeho podíl na zisku významný, zvláště v porovnání s úrokovou výroční rentou, neb se vůči ní pohybuje s jedinou výjimkou v poměru od jedné třetiny až k třetinovému přesahu.

Běžné příjmy z dalších panských podniků se skládaly na prvním místě se zhruba 20% podílem ze zpoplatněných várek piva od novoměstských měšťanů. Následovala panská cihelna, která byla kromě krytí vlastní vrchnostenské spotřeby opět orientována na tržní odbyt při volném prodeji. Mezi odběrateli byli místní obyvatelé i řada šlechticů z okolí, kteří z tohoto stubenberského podniku nakupovali materiál ke svým stavebním aktivitám. Cihly např. roku 1550 koupil Mikuláš Pecingár z Bydžína pro své Choustnítkovo Hradiště, a přispěl tak k více než 6% podílu cihelny na všech zdrojích běžných příjmů. Pořadí dalších položek se již v různých letech střídalo.⁶⁴

Obsažnost pramenů rovněž umožňuje posoudit míru využívání robotní síly oproti práci námezdní, placené. Takové údaje značně zpřesňují skicu hospodářského modelu panství a váhu dříve uvedených číselných údajů. Roku 1548, odkdy lze dobovou praxi sledovat, se roboty odbývaly téměř výlučně na popluží jediného dvora a spočívaly v obvyklých úkonech. Rozsah se pohyboval pouze v jednotkách dní a práce se logicky týkaly převážně poddaných z blízkých vsí. Poddaní měli předpisově stanoveny odpracovat na popluží 474 člověkodní žatvy, orby a kydání hnoje, hrabání bylo počítáno dílem na osobu za 445 robotníků a na díle bylo vyjádřeno objemem 77,5 dne. Nad to měli sklidit a svézt seno a otavu v objemu 197,5 fůr a okopat 35 záhonů řepy.

Avšak v uvedeném roce nebyly ze strany poddaných roboty zdaleka vykonány v předepsaném rozsahu a vrchnostenský aparát najímal početné nádeníky. Zatímco tedy mnozí poddaní reluovali své úkony ohodnocené několika groši denně, proplácela panská pokladna mzdu námezdníkům, a to buď úkolově, nebo na základě časového určení objemu práce. Obvyklá sazba odpovídala dobové hladině a činila u největšího množství najatých pět grošů za den práce. K odměně náležela ještě strava. Práce se ujímali opět obyvatelé jednotlivých vsí a panskou pokladnu námezdní zabezpečení obhospodaření dominikálu přišlo cca na několik desítek kop grošů ve všech sledovaných letech.⁶⁵

⁶³ Náklady na provoz se včetně služného čeledí, platů nádeníkům a nákupů pohybovaly ve sledovatelných údobích pololetně od 82 kgm po téměř 152 kgm. Jestliže byl příjem z jediného dvora po uzavření letního půlročního cyklu roku 1500 cirka 62 kgč, je třeba od nich odečíst celkem 291,5 kgm na jeho chod, ovšem včetně investic do důkladné nové výstavby, která stála více než 168 kgm. Půlroční výkaz z roku 1553 za letní cyklus udává výdaje 151,5 kgm, o dva roky později ve stejném úseku náklady klesly na 96 kgm a v přibližné hladině se udržely následujícího roku 1556, a to na 106 kgm, a v navazujícím zimním cyklu do jara 1557 představovaly náklady bezmála 82 kgm. StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 336, 1550, f. 16r a 26r; 1553, f. 25r; K 34, H 337, 1555, f. 33v; 1556, f. 32v; 1556, f. 30r.

⁶⁴ Dále se na příjmech vrchnostenské pokladny podílely zpoplatněné fůry sladu převážené ze sladovny do mlýna a ze mlýna do pivovarů, poplatky za užití valchovny místními i cizopanskými soukeníky, nájmy ze mlýna pod městem, z nožirny, kovárny u zámku a haltýřů u města, nájmy za pronájem řeky Metuje a potoků nedaleko hradu Frymburka, lesů, luk, okrajů rybníků a zahrad, nájmu *tvrze pusté u Krčína*, zpoplatněná čížba a v zanedbatelné výši prodej dřeva z lesů Pekla, Horek, Tuří, u Městce a Jáselného. Ke stálým příjmům byly počítány nájmy ze čtyř mlýnů: sladového v Novém Městě, v Krčíně z *podtvrzního a podkostelního* a ze slavětínského. StLA, fond FA Stubenberg, K 33, H 336, 1550, f. 2r-26r a 42r; K 34, H 337, 1556, f. 3r-32r a 1555, f. 3r-32r; K 35, H 338, Priznání várek.

⁶⁵ Tamtéž, K 33, H 336, 1548, f. 8r-13v; K 33, H 336, 1550, f. 2r-23r.

Pro porovnání s robotami přibližme, že kupříkladu v roce 1550 nádeníci v hlavní sezóně obstarávali úkony v objemu více než 800 člověkodní a další práce zastávali úkolově. Ještě z většího dílu bylo obhospodaření popluží zabezpečeno právě nádenickou prací v deštivý rok 1555 – přes 1 000 člověkodní. Robotně bylo zajištěno 378 člověkodní; orná robotota činila pouze 16 dní, hrabné roboty 218 dní a pro ostatní poddané představovaly další hrabné 72,5 dne. Poměr robotní a nádenické práce lze dobře porovnat i k následujícímu roku 1556. Poddanská robotota při obhospodařování obilovin činila přibližně 388 člověkodní, orné úkony přesáhly úhrnných 27 pracovních dnů a nadto bylo vykonáno 75 fůr a kopání řepy v rozsahu 23 záhonů. Oproti tomu nádenická práce byla vyplacena za více než 500 člověkodní a další úkony zastávali námezdníci úkolově. Jednalo se o práce obvykle v rozsahu jednotek dní a z některých vesnic panství se jich účastnily početné skupiny najímaných obyvatel.⁶⁶

Ani tento přehled dosud není úplný, neb vyčísluje výdaje na námezdní práci toliko na popluží dvora. Avšak i dvůr samotný si žádal přítomnost dalších příležitostných sil v objemu desítek člověkodní a úkolově za desítky kop grošů.⁶⁷ Připočítáme-li nádeníky na rybníčné soustavě, nabývá podíl organizované nerobotní práce významného objemu, který roli robot odsunuje dále, na druhé místo. K příkladu hromadného zapojení námezdníků z řad místních patřil mj. i odklon koryta řeky Metuje, jehož cílem bylo umožnit lepší proudění vody na panskou nožírnu a valchovnu a na sladový mlýn novoměstské obce. Akci vedl v létě 1558 rybníkářský mistr Jíra Diblíček a objem přesáhl 250 člověkodní, nadto byly hojně úkony měřeny úkolově.⁶⁸ Práci na panství tedy z významné části obstarávaly námezdní síly.

Investiční politika Stubenberků na jejich novém českém panství nebyla ve sledovaném časovém úseku extenzivní. Převzatou strukturu panských hospodářských zařízení spíše dílčím způsobem doplňovali a zefektivňovali celek, jak je patrné pro počátek jejich éry. Krátce po koupi panství došlo k několika investicím, které svědčí o promyšlenosti přístupu. Roku 1550 byly nově vystavěny objekty panského dvora v Městci, které nahradily původní zchátralé stavby.⁶⁹ Ještě téhož léta byl u panské valchovny vybudován stav a správcem zřízena *vápnice*. A současně ještě panské pokladně počaly plynout příjmy z nájmu nožírny postavené na řece pod zámkem *nákladem Jeho milosti Pána*. K pozdějším obohacením náležel mlýn zbudovaný pod veselickým rybníkem (1553), jehož mlynář Jan byl vyplácen co panský zaměstnanec.⁷⁰ Novým podnikem bylo také vzpomenuť založení rybníka Doplatil. Investicím v dalších záznamech již však dominovaly obvyklá průběžná údržba a opravy vyvolané degradací materiálu a vlivem přírodních živlů. Stálé výdaje si žádalo především zajištění vody a její distribuce. Ani samotné panské sídlo neprocházelo významnějšími úpravami s výjimkou běžných zásahů a stavebních prací v sídle úředníka, což jen podtrhuje roli zámku jako správního střediska hospodářsky orientovaného panství.⁷¹

⁶⁶ Tamtéž, K 33, H 336, 1550, f. 9r-23r.

⁶⁷ Tamtéž, K 35, H 338, 1556/57, f. 2r-18r.

⁶⁸ Tamtéž, K 36, H 339, 1558, f. 30r-36r.

⁶⁹ Tamtéž, K 33, H 336, 1550, f. 10r-16r.

⁷⁰ Tamtéž, K 33, H 336, 1553, f. 20r.

⁷¹ Ze zdrojů doplňkových příjmů se opravy týkaly např. silnice u Dolska, *aby formané tudy jezdit mohli a Jeho milosti Pánu aby cla neucházelo*. Z mimohospodářských staveb se ve sledovaném časovém úseku jednalo zejména o novou kašnu na rynku, 1555 opravy *domu panského před zámkem, v kterém pan úředník bydlí*, mostu u zámku a pořízování vybavení místností.

Závěr

Představený rozbor ukazuje vyhraněný hospodářský typ panství. Český majetek sloužil štyrským pánům jako čistý zdroj příjmů a byl s ohledem na tento cíl řízen. Zatímco se nerezidenční charakter Nového Města v počátku éry Stubenberků odrážel v utlumené funkci zámku a nízkém stavu personálu, v oblasti zajišťování finančních výstupů byly hospodářské mechanismy panství využívány naplno. Stubenberkové udržovali systém vysoké efektivity produkce. Panství nadále stavělo na typickém hospodářském modelu Pernštejnů spočívajícím v dominantním podílu rybníkářství bez rozsáhlejšího zázemí dvorové výroby. V tomto ohledu představují zjištěné údaje stubenberské příspěvek k diskusi o hospodaření pernštejnském. Setrvačnost vlivu rodu zubří hlavy se projevovala i v personáliích při uplatňování místních a regionálních elit v úřední službě. Panství sice nebylo vzhledem k absenci výraznějších aktivních složek hospodářství šlechtickým podnikatelským velkostatkem, jak je znám z pozdějších dekád, přesto některá jeho odvětví vykazují zjevně progresivní rysy.

Vstupy provozního kapitálu sloužily především k údržbě rozsáhlé rybníční sítě a několika výrobních zařízení, jejichž spektrum bylo pouze doplňováno. Investice nebyly radikální povahy a sloužily k promyšlenému rozvinutí předchozího hospodářského díla Pernštejnů. Nápadný je významný podíl využití námezdní síly a pouze omezená, rutinní a historicky odvozená role robot. Významnější poptávka po námezdní pracovní síle měla nepochybně pozitivní dopad na řadu poddaných, kteří v panských službách získávali životní zdroje. Pramenný materiál dokládá, že se placené práce z velké části účastnily ustálené okruhy osob. Pro charakterizaci typologie ekonomického modelu panství vyznívá progresivně rovněž zjištění, že produkce rybníků a několika dalších vrchnostenských výrobních podniků byly orientovány na odbyt mimo vlastní panství. Své pravidelné odběratele nacházely v širším regionu a jeho urbánních centrech. V novoměstském modelu tedy existovala výroba pro vnější trh. Podíl renty na příjmech lze považovat za relativně nízký, panství tedy rozhodně nestavělo na rentovém základu, byť byl poměr všech běžných platů vůči stálým příjmům bez rybníků vyrovnaný, tedy v úhrnu tradiční, konzervativní.⁷²

Výstupem hospodářského systému panství byl pravidelný výnos, jenž byl zasílán do ústředí dominia ve Štýrsku. Operativní řízení v tomto stabilizovaném a setrvačném systému bylo prováděno přes značnou vzdálenost majitele pomocí spřízněného Volfa Krajíře z Krajku. Nové Město a jeho aparát se tak ve věcech správy vztahovaly ke dvojím autoritám, jednak k českým rezidencím Krajířovým, jednak k vlastní stubenberské vrchnosti v alpských zemích.

Důkazem o úspěšnosti fungování tohoto mechanismu minimalizované správy s vysokou efektivitou organizace hospodářského života je i fakt, že Stubenberkové postupně kolem Nového Města rozšiřovali svou základnu a v dalších generacích je již plnohodnotně využívali k sídelním účelům. Roku 1570 získali od císaře do zástavní držby panství Homole v Kladsku, posléze ovládli čermenský statek,⁷³ roku 1601 panství Kyšperk v jižním

⁷² K hospodářské typologii šlechtického velkostatku zejm. ČECHURA, Jaroslav: Šlechtický podnikatelský velkostatek v předběllohorských Čechách. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 4, 1994, s. 145–160; TÝŽ: Adelige Grundherrn als Unternehmer: Zur Struktur südböhmischer Dominien vor 1620. *Social-und wirtschaftshistorische Studien*. München 2000.

⁷³ TIKOVSKÝ, Ondřej: Stubenberské hospodaření na panství Homole a statku Čermná ve zlomcích pramenů Štýrského zemského archivu. *Královéhradecko : Historický sborník pro poučenou veřejnost* 9, 2017, s. 411–417.

cípu Orlických hor a usilovali o další expanzi. Produkce panství přinášela Rudolfovi ze Stubenberka († 1620) za roky 1591–1599 v průměru přes 5 500 kgm ročního výnosu.⁷⁴ V této době byl pán na Novém Městě nad Metují v úzkém kontaktu s nejbohatšími českými šlechtici provozujícími příkladně progresivní hospodaření. Na sousedním Opočně se jednalo o Jana Rudolfa Trčku z Lípy a Zikmund Smiřický byl příbuzným Rudolfovy druhé ženy Kateřiny, jejíž rod držel severně ležící Náchod. K bližšímu posouzení jejich vlivu na pozdější stubenberské hospodaření se však pro nedostatek pramenů dosud nelze vyjádřit.⁷⁵

Summary

Nové Město nad Metují in the mid-16th Century – a Bohemian Estate under Styrian Lordship (Governance, Communication, Economic Model)

The Styrian Provincial Archives in Graz, Austria hold economic accounts of the Bohemian provenance originating from the estate of Nové Město nad Metují and covering the years 1548–1559 and 1572. Those documents cast light on the role of the aforementioned Bohemian estate in the context of the large domains belonging to the Styrian noble house of Stubenberg as well as on the way it was governed and its economic profile. These records bear testimony not only to the economic aspects, but also to the broader policy of this Styrian protestant noble family and its penetration into the structures of the Kingdom of Bohemia after 1548 when Wolf of Stubenberg established himself in Bohemia through the purchase of the estate.

The newly acquired estate did not serve as a residence and its role was purely economic, i.e. to generate regular annual income. That is why instructions issued by the Lord to his staff in Bohemia were aimed mostly at securing profits and strengthening economic resources. While the Lord of Stubenberg resided chiefly at his Castle Kapfenberg in Styria, the closer supervision of his Bohemian estate was exercised by the Supreme Burgrave of Bohemia, Wolf Kraiger of Kraigk, who acted as an intermediary between the local manorial administration and the Styrian owner in the early 1550s. A minimized clerical staff of three administered the estate and also saw to the efficient running of the manorial businesses. The Lord's plenipotentiary who visited Nové Město nad Metují from Styria every year in order to check the bookkeeping records as well as to collect takings and transfer them to the central treasury controlled the state of affairs. Regarding managerial matters, mutual contacts between the Lord and his Bohemian staff took place either abroad, i.e. in Vienna and at the Lord's Styrian residences, or, with Wolf Kraiger acting as mediator, the meetings also took place in Prague or in his south Bohemian estate of Nová Bystrice. Thus, messengers and clerks travelled long distances and spent numerous days whenever they were in need of consultation or went to deliver and receive correspondence. Despite this organisational disadvantage, the Bohemian estate prospered and yielded steady revenues.

The economic model of the estate had evidently been shaped under the previous possessors, the influential lords of Pernstein, and was typically dominated by fish farming, with manorial farms playing a minor role. This profile matches the theories claiming that the Pernsteins' economic policy had gradually come obsolete. The documented progressive features included the considerable exploitation of hired paid labour in contrast to the somewhat low use of compulsory manorial labour, as well as the fact that the production of major lordly establishments was oriented towards a significantly broader regional market. Since this combined system generated surplus every year, the Stubenbergs' investment into the Bohemian estate definitely paid off. The Stubenbergs gradually developed and enriched the acquired economic model by developing new enterprises. Owing also to this economic success, the

⁷⁴ Archiv Národního muzea, sbírka F 130, Nové Město nad Metují, kart. 101, složka D, kvitance z 12. 7. 1600.

⁷⁵ Údaje jsou známy až k pobělohorskému období: ŠŮLA, J.: Venkovský lid, s. 153–166; TÝŽ: Hospodářská korespondence Václava Králíka, komendátora novoměstského panství, s Walterem hrabětem z Leslie v letech 1635–1643. *Stopami dějin Náchodská* 4, 1998, s. 177–210.

family gradually expanded its territorial possessions in Bohemia and became a part of the local noble society. Their ever-increasing importance in the Kingdom was abruptly terminated by the proprietary penalties imposed after 1620 on those involved in the Uprising of the Bohemian Estates, and by the subsequent re-catholicization of the Lands of the Bohemian Crown.